

Witraż z kościoła Bożego Ciała w Krakowie, ok. 1430. Fot. Leszek Heine.
Scena zaśnięcia NM Panny (fragment I; fragment II na str. 21).

Helena Małkiewiczówna

STAN BADAŃ
NAD ŚREDNIOWIECZNYM
MALARSTWEM WITRAŻOWYM
W MAŁOPOLSCE

Dzieje badań. Rok 1820, w którym – jak doniosła lokalna prasa – przejeżdżającego przez Kraków Thorwaldsena „zachwycaly okna starożytne w kościele Panny Maryi, świeżością i żywością najdoskonalszą kolorów uderzające, niezaprzeczone świadki utalentowanych niegdyś artystów polskich, których imiona smutnym zbiegiem nieszczęść krajowych i zaślepieniem się cudzoziemszczyzną, w niepamięć poszły”¹ uznać można orientacyjnie za początek zainteresowania małopolskimi witrażami średniowiecznymi. Jego wyrazem stało się zrazu odnotowywanie samego faktu zachowania w poszczególnych kościołach reszt witrażowego wyposażenia², a następnie – mnożące się już od lat 50-tych – opracowania poszczególnych zespołów z próbami odczytania ikonografii, kompozycji i ustalania datowania, a także prace o charakterze przekrojowym³. Ważnymi osiągnięciami stały się: wykonanie na zlecenie Edwarda Rastawieckiego przez Ludwika Łepkowskiego w latach 1863–64 akwarelowych pomniejszych kopii wszystkich znanych w tym czasie w Małopolsce kwater średniowiecznych⁴, przeprowadzenie w ostatnim dwudziestoleciu XIX w. w pracowni Teodora Zajdzikowskiego restauracji trzech wielkich zespołów witraży krakowskich: mariackiego,

¹ *Przejazd Kawalera Thorwaldsen*, „Pszczółka Krakowska. Dziennik Liberalny, Historyczny i Literaturny”, Rok 1820, październik–listopad–grudzień, t. IV, ogólnego zbioru t. V, Kraków, s. 90–91.

² [Zob.] m.in. A. Grabowski, *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic*, Kraków, wyd. I–1822, s. 105; II–1830, s. 133; III–1836, s. 131; IV–1844, s. 193; V–1866, s. 133; J. Mączyński, *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*, Kraków 1845, cz. I, s. 175–177, 244–245, 293; F. M. Sobieszczański, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce*, t. I, Warszawa 1847, s. 288–296.

³ [Zob.] m.in. J. Maliszewski, *O oknach różnobarwnych w kościele Panny Maryi w Krakowie*, „Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności”, t. III, Kraków 1835, s. 310–316; L. Siemieński, *O oknach kolorowych i szczątkach okien w kościołach krakowskich*, „Gazeta Warszawska”, 1835, nr 240, 241, s. 4, 4–5; J. Łepkowski, *Krużganki kościoła ks. ks. dominikanów w Krakowie*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. IX, 1864, s. 170; [tenże], *Kościół Bożego Ciała na Kaźmirzu przy Krakowie*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. XI, s. 119–120; A. Essenwein, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau*, Leipzig 1869, s. 107–108, XLI; W. Łuszczkiewicz, *Malarsztwo religijne w Polsce*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. XIII, 1880, s. 131–144.

⁴ Album zatytułowany *Szyby kolorowe w Kościołach Krakowskich. Zebrał i Odmalował Ludwik Łepkowski w 1864 i 1865 r.* przechowywany jest w Pracowni Korpusu Witraży Średniowiecznych w Polsce, Instytut Historii Sztuki UJ. Zawiera uwagi wstępne J. Łepkowskiego oraz 216 akwarel, w tym kilka wg witraży nowożytnych. Na temat albumu [zob.] L. Kalinowski, *Średniowieczne Witraże w kościele Mariackim*, „Rocznik Krakowski”, LVII, 1991, s. 27–32.

dominikańskiego, i z kościoła Bożego Ciała, co dało wgląd w technikę witrażową⁵ oraz, u schyłku wieku, zlecenie Stanisławowi Wyspiańskiemu wykonania kalek z kwater dominikańskich, na które naniesiony został zachowany lub czytelny w negatywie rysunek wykonany konturą i próba rekonstrukcji części brakujących⁶. Okres międzywojenny przyniósł kilka nowych opracowań o charakterze przekrojowym⁷, a przede wszystkim odkrywcą i do dziś w dużej mierze aktualną monografię witraży mariackich autorstwa księdza Henryka Brzuskiego⁸. Po drugiej wojnie światowej witraże średniowieczne Małopolski, które szczęśliwie przetrwały działania wojenne stały się przedmiotem badań kilku autorów, a w tym szczególnie Hanny Pieńkowskiej⁹ oraz – w ramach zintensyfikowanych od roku 1986 prac nad polskim

⁵ L. Kalinowski, H. Małkiewiczówna, *Średniowieczne witraże kościoła Mariackiego w Krakowie*, [w:] L. Kalinowski, H. Małkiewiczówna, L. Heine, P. Karaszkiewicz, *Średniowieczne witraże kościoła Mariackiego w Krakowie. Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dziel Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, VII, Kraków 1997, s. 23–26; „Tekę Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, II, 1906, s. 400; St. Tomkowicz, *Opieka nad zabytkami*, [w:] *Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na Rok 1904*, s. 103; [tenże], *Opieka nad zabytkami*, [w:] *Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na Rok 1905*, s. 88; *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, II, 1906, s. 415; na temat działalności Teodora Zajdzikowskiego [zob.] D. Czapczyńska, *Świeckie witraże w Krakowie. Uwagi o działalności krakowskich zakładów witrażowniczych od końca XIX wieku do roku 1939*, „Rocznik Krakowski”, LIII, 1987, s. 140–141.

⁶ Kalki przechowywane są w zbiorach Muzeum Stanisława Wyspiańskiego w Krakowie. Efektem pracy artysty stał się art.: St. Wyspiański, *Witraże dominikańskie*, „Rocznik Krakowski”, II, 1899, s. 201–206.

⁷ W. Podlacha, *Malarstwo średniowieczne*, [w:] *Historia malarstwa polskiego*, I, Lwów 1913–1914, s. 66–68; F. Kopera, *Dzieje malarstwa w Polsce*, I: *Średniowieczne malarstwo w Polsce*, Kraków 1925, s. 234–240; L. Lepszy, *Studia nad kulturą i sztuką w kościele OO. Dominikanów w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, XX, 1926, s. 107–108; H. D'Abancourt de Franqueville, *Witraże w sztuce religijnej*, [w:] *O polskiej sztuce religijnej*, pr. zbior. pod red. J. Langmana, Katowice 1932, s. 105–130; K. Buczkowski, W. Skórczewski, *Krakowskie szklane gabinety z w. XV, XVI, XVII*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU”, Rok 1935, Kraków 1936, s. 337–338; [ciż sami] *Dawne szklane polskie malowane „Arkady”*, II, 1936, s. 216–250; [ciż sami], *Dawne szklane polskie*, Warszawa 1938; *Przewodnik po zbiorach w pałacu hr. Pusłowskich w Krakowie*, Kraków 1936, poz. 158–159, s. 11–12 (kwatery ob. w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego); A. Hrebenuk, *Witraże – mozaiki. Sztuka barwnych szkieł i kamińców. Technika witraży – Średniowieczne mariackie witraże – Wyspiański w witrażach – Sztuka mozaikowa – Mozaiki w kościele OO. Jezuitów w Krakowie*, Kraków 1938, s. 11–15.

⁸ H. Brzuski, *Witraże średniowieczne w kościele N. M. Panny w Krakowie*, Kraków 1926. Biblioteka Historii Sztuki, I.

⁹ H. Pieńkowska, *Witraże średniowieczne w kościele Bożego Ciała w Krakowie*, Kraków 1945 (mpis w Pracowni Korpusu Witraży Średniowiecznych w Polsce, Instytut Historii Sztuki UJ); [taż sama], *Średniowieczne witraże kościoła OO. Dominikanów w Krakowie*, „Przegląd Artystyczny”, t. III, 1948, nr 3 (27), s. 4; [taż sama], *Konserwacja witraży dominikańskich w Krakowie*, „Ochrona Zabytków”, 2, 1949, nr 3), s. 182–189; [taż sama], *Średniowieczne witraże dominikańskie w Krakowie*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU”, t. L, nr 6, 1949, Kraków 1950, s. 272–274; [taż sama], *Malarstwo witrażowe*, [w:] *Sztuka polska czasów średniowiecznych*; pr. zbior. pod red. G. Chmarzyńskiego, Warszawa 1953, s. 153–156; [taż sama], *Średniowieczne witraże małopolskie*, Kraków (b.d.) (mpis w j.w.); [zob. także] H. Blu-mówna, *Witraże dominikańskie*, „Tygodnik Powszechny”, 4, 1948, nr 23, s. 5; T. Dobrowolski, *Sztuka Krakowa*, Kraków: wyd. I–1950, s. 184–192; wyd. II–1959, s. 210–216; wyd. III–1964, s. 213–220; wyd. IV–1971, s. 164–168; wyd. V–1978, s. 174–180; K. Buczkowski, *Dawne szklane artystyczne w Polsce*, Kraków 1958,

tomem Korpusu Witraży Średniowiecznych – Lecha Kalinowskiego i Heleny Małkiewiczówny¹⁰, czemu sprzyjały prowadzone w ostatnich latach przez Lesława Heinego i Pawła Karaszkiewicza, konserwacje witraży mariackich i z kościoła Bożego Ciała¹¹.

Osiągnięty w efekcie tych prac i badań poziom naszej wiedzy na temat średniowiecznych witraży małopolskich zrelacjonować można pokrótce w sposób następujący:

Zasób. Ustalony obecnie zasób, czyli stan posiadania małopolskich witraży średniowiecznych obejmuje ponad 200 zachowanych kwater, zarówno *in situ*, jak i w zbiorach muzealnych. Do grupy pierwszej należą kwatery w: katedrze krakowskiej (dwie, w tym jedna dominikańska), kościele Mariackim (sto piętnaście oraz fragmenty główek i przeszkleń maswerków), kościele Bożego Ciała na Kazimierzu (pięćdziesiąt jeden oraz dwie główki i fragment przeszklenia maswerku), nadto w Niepołomicach (dwie), Ruszcy (jedna), Olkuszu (fragment przeszklenia barwnego), Starym Bielsku (fragmenty przeszklenia maswerków), Połomii (fragment kwatery); do drugiej – kwatery w zbiorach: klasztoru dominikanów w Krakowie (trzy), Muzeum Narodowego w Krakowie (osiemnaście kwater dominikańskich, dwie ze sceną Zwiastowania o nieustalonym pochodzeniu, fragment przeszklenia maswerku z kościoła Mariackiego, kwatery z kościoła w Równem), Muzeum UJ (dwie z kościoła Mariackiego, jedna z przedstawieniem świętych o nieznanym pochodzeniu), Zamku Królewskiego na Wawelu (jedna dominikańska), Muzeum Czartoryskich (medalion z kościoła w Bieczu), Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach (kwatery z Miedźnej), Seminarium Duchownego w Kielcach (kwatery z Szańca), Muzeum Diecezjalnego w Tarnowie (kwatery z kościoła Klarysek w Krakowie, z Iwkowej), Narodowego w Poznaniu (dwie kwatery z kościołów krakowskich), na koniec fragmenty przeszkleń ornamentalnych z Wąchocka o nie ustalonym miejscu przechowywania. Ponadto z przekazów ikonograficznych lub opisów znane są, obecnie zniszczone lub zaginione: pięć kolejnych kwater mariackich (album Łepkowskiego), dwie kwatery oraz trzy wzory przeszkleń ornamentalnych z kościoła Bożego Ciała (j.w.).

s. 13–38; A. Bochnak, *Kraków gotycki*, [w:] *Kraków, jego dzieje i sztuka*; pr. zbior. pod red. J. Dąbrowskiego, Kraków 1965, s. 159–160; A. Wyrobisz, *Szkló w Polsce od XIV do XVII wieku*, Ossolineum 1968, s. 107–123; J. Chruszczyńska, *Średniowieczne witraże małopolskie*, [w:] *Polskie szkló do połowy 19 wieku*, Ossolineum 1974, s. 155–160; wyd. II–1987, s. 161–166.

¹⁰ L. Kalinowski, *Die ältesten Glasgemälde der Dominikanerkirche in Krakau*, [w:] *Bau- und Bildkunst im Spiegel internationaler Forschung*, Berlin 1989, s. 114–124; [tenże], (jak przyp. 4), s. 19–35; [tenże] *Średniowieczne witraże Śląska*, [w:] *Między Wrocławiem a Krakowem. Sztuka gotycka na Górnym Śląsku*, Katowice 1995, s. 35–55; [ciż sami], (jak przyp. 5), s. 13–97; [ciż sami], *Trzynastowieczne Ukrzyżowanie na kwatery witrażowej z kościoła OO. Dominikanów w Krakowie* (w druku); [ciż sami], *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Polen*. CVMA Polen (w przyg. do druku); H. Małkiewiczówna, *Witraże gotyckie w oknie pd. IV prezbiterium kościoła p.w. Bożego Ciała na Kazimierzu w Krakowie*, Kraków 1985 (mpis w Pracowni Korpusu Witraży Średniowiecznych w Polsce, Instytut Historii Sztuki UJ); [taż sama], *Die Glasmalerei im Polen der Jagiellonischen Epoche*, [w:] *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1396–1572*, Schallaburg 8 Mai – 2 November 1986 (Katalog wystawy), Wien 1986, s. 260–268; [taż sama], *Les Vitraux du cycle des Miracles du Christ à l'église Notre-Dame à Cracovie*, „Folia Historiae Artium”, seria nowa, t. II–III, 1996–97, s. 15–50.

¹¹ P. Karaszkiewicz, *Badania średniowiecznych witraży kościoła Mariackiego w Krakowie*, [w:] L. Kalinowski, H. Małkiewiczówna, L. Heine, P. Karaszkiewicz (jak przyp. 5), s. 101–215.

jedna z kościoła dominikanów (j.w.), z kościoła w Zielonkach (opis Tomkowicza)¹², dwie z kościoła Bożogrobców w Przeworsku (album Łepkowskiego, opis i przerysy Łuszczkiewicza¹³), medaliony herbowe z Szańca (kilka wzmianek¹⁴). Tym samym przy skromnym ilościowo zasobie prezentowane są reszty przeszkleń witrażowych z kościoła katedralnego, kościołów klasztornych (Cystersów, Dominikanów, Klarysek, Bożogrobców i parafialnych – zarówno murowanych (Mariacki w Krakowie, Bożego Ciała na Kazimierzu, w Zielonkach, Niepołomicach, Ruszczy, Olkuszu, Starym Bielsku, Bieczu), jak i w drewnianych (w Iwkowej, Miedznej, Szańcu, Połomii i Równem).

Chronologia, przemiany kompozycji i stylu. W wyniku badań szczegółowych zaproponowana została chronologia zachowanych dzieł, zamykająca się w przedziale czasowym: XIII–połowa XVI w. Najstarsze zespoły to ułamki bardzo jasnych i ciemnych szkieleł, w tym malowanych konturą, z Wąchocka sprzed połowy XIII w.¹⁵ oraz trzy figuralne kwatery dominikańskie z czasu 1288 r., z okien prezbiterium: „medalionowego” (*Ukrzyżowanie*) oraz z cało- postaciowymi przedstawieniami świętych (*Augustyn* i *Stanisław*), ujętych pierwotnie bądź wielokształtnymi obramieniami, bądź architektonicznymi arkadami. Rozpoznawalne elementy stylu, tzw. zygzakowatego i proponowany czas powstania kwater dominikańskich łączy je z późnotrzynastowiecznym witrażownictwem austriackim¹⁶. Pierwszą połowę XIV w. reprezentują jedynie: kwatera dominikańska z pierwotnie cało- postaciowym, ujętym arkadą przedstawieniem *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* z około 1320 r., ewidentnie opartym o włoski

¹² J. Łepkowski, *Przegląd zabytków przeszłości z okolic Krakowa*, Warszawa 1863, s. 56; S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, 2, 1902, s. 271–273; L. Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 23.

¹³ Ż. Pauli, *Dziennik podróży ze Lwowa do Krakowa 19. VII – 2. VIII 1840*, [w:] *Romantyczne wędrówki po Galicji*. Wybrał, opracował i przedmową poprzedził A. Zieliński, Ossolineum 1987, s. 180; *Szyby kolorowe...* (jak przyp. 4.), nr 207–208; J. Łepkowski, *Przeworsk*, „Tygodnik Ilustrowany”, XII, 1865, nr 306, s. 58; W. Łuszczkiewicz, *Sprawozdanie z wycieczki naukowej odbytej w lecie 1891 roku*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki”, V, 1896, Fig. 12 na s. 179, s. 180; Kopera (jak przyp. 7), s. 239–240; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 30.

¹⁴ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, II/1, Warszawa 1844, s. 357; J. Wiślicki, *Opis Królestwa Polskiego...*, I/4, Warszawa 1850, s. 42; F.M. Sobieszcański, *Kościół parafialny w Szańcu*, „Tygodnik Ilustrowany”, IV, 1861, Nr 102, s. 96; A. Szyszko-Bohusz, M. Sokołowski, *Kościół polskie dwunawowe*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki”, VIII, 1912 szp. 102.

¹⁵ K. Białokórska, *Z historii związków artystycznych Polski z Włochami w XIII stuleciu. Cysterski warsztat budowlany Mistrza Simona i jego krąg*, Warszawa (b.p.) (mpis); [taż sama] *La fabrique du Maître Simon et son activité en Pologne dans la première moitié du XIIIe siècle*, „Arte medievale”, II Serie, Anno VIII, n. I, t. II, 1994, s. 70.

¹⁶ L. Kalinowski, *Die ältesten...* (jak przyp. 10), s. 114–116, 120–121; Kalinowski, Małkiewiczówna, *Trzynastowieczne...* (jak przyp. 10). Z końca XIII pochodzi też bardzo silnie zniekształcona kwatera z *Ukrzyżowaniem*, o krakowskiej proveniencji, w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu, uznawana wcześniej za wyrób śląski, [zob.] m.in. N. Pajzderski, *Śląskie witraże średniowieczne w zbiorach poznańskich*, „Dawna Sztuka”, I, 1938, s. 241–242; L. Kalinowski, H. Małkiewiczów-

(sienieński) pierwowzór¹⁷ oraz drobny fragment białego szklenia ornamentalnego z kościoła krakowskich Klarysek u św. Andrzeja (ok. 1330). Szczególnie obfita w zachowane dzieła jest 2. połowa XIV w., w ciągu której powstały witraże mariackie, nadto kwatery w Niepołomicach (ok. 1358)¹⁸, z Szańca (ok. 1380–1400)¹⁹ i *Zwiastowanie* w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie (schyłek XIV w.)²⁰. Witraże prezbiterium kościoła Mariackiego dają stosunkowo dobry pogląd na zaistniałe w tym czasie przemiany zarówno kompozycji okien jak i proveniencji stylowej kilku działających tu kolejno po sobie warsztatów²¹. Dziełem pierwszego z nich (ok. 1360–1370) było prawdopodobnie szklenie pierwotnie pięciu okien zamknięcia prezbiterium, z kompozycją zarówno wyłącznie medalionową na tle dywaników z bordiurami jak i w połączeniu z przestrzennymi, włoskimi w swej genezie elementami alternujących obramień architektonicznych, nadto doświetlające wnętrza okna szklone wyłącznie ornamentalnie. Miękki, kaligraficzny sposób kształtowania postaci i draperii wskazuje na dziedzictwo pierwszej połowy wieku i związki warsztatu z witrażownictwem południowoniemieckim. Warsztat drugi (około 1370–80) wykonał szklenie dwu kolejnych okien medalionowych. Sceny zamknięte w dwukszałtnych, alternujących w pionach obramieniach, zaludnione postaciami o wielkich głowach, dłoniach i stopach, wskazują na ewidentnie czeską proveniencję stylową warsztatu. Dziełem kolejnego warsztatu (około 1380–90), o nadal czeskiej, „parlerowskiej” proveniencji, było szklenie dwu okien, zachowane jedynie w nielicznych fragmentach, ukazujących bądź przestrzennie widzianą architekturę, bądź wielkie postacie bez obramień, o wdzięcznych twarzach i pozach. W najmłodszych (około 1390–1400) dwu(?) oknach powrócił układ medalionowy, a styl postaci wskazuje wyraźnie na nadchodzący rok 1400.

Dziedzictwo stylu ok. 1400 r. wyraźnie czytelne jest w kwaterach w kościele Bożego Ciała, w znakomitej większości powstałych w dwu działających zapewne równocześnie, około 1430 r., warsztatach, z których jeden posługiwał się brunatną, drugi czarną konturą²². Dziełem pierwszego, o czeskich odniesieniach stylowych, było szklenie co najmniej dwu okien prez-

na, *Uwagi o średniowiecznych witrażach Pomorza Wschodniego*, „Folia Historiae Artium”, 28, 1992, s. 155 przyp. 1; [ciż sami], *Średniowieczne...* (jak przyp. 10), s. 40–41; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 23.

¹⁷ L. Kalinowski, *Die ältesten...* (jak przyp. 10), s. 116–119, 122–123.

¹⁸ Buczkowski, Skórczewski, *Dawne szkła polskie* (jak przyp. 7), s. 40; M. Kornecki, *Dzieje sztuki regionu bocheńskiego*, [w:] *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*; opr. zbior. pod red. F. Kiryka, Z. Ruty, Kraków 1980, s. 206; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka ziemi krakowskiej*, Kraków 1982, s. 169–170; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 22.

¹⁹ *Szyby kolorowe...* (jak przyp. 4), nr 210; Szyszko-Bohusz, Sokołowski (jak przyp. 14), szp. 102–103; Buczkowski, Skórczewski, *Dawne szkła polskie* (jak przyp. 7), s. 40; K. Kutrzebianka, *Powiat buski*. KZSP, III/4, Warszawa 1957, s. 68; J. Gadomski, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460–1500*, Warszawa 1988, s. 16; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 22.

²⁰ *Szyby kolorowe...* (jak przyp. 4); J.L. Fischer, *Handbuch der Glasmalerei*, wyd. 2. Leipzig 1937, s. 77–78, il. 27–28; Buczkowski, (jak przyp. 9), s. 22; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 22.

²¹ Kalinowski, Małkiewiczówna, *Średniowieczne witraże kościoła Mariackiego...* (jak przyp. 5), s. 52–54.

biterium, w których tłumne, narracyjne sceny, niby kwatery ołtarza skrzydłowego, pięły się ku górze, by u szczytu okna ustąpić miejsca wielkim, rozbudowanym, „bajkowym” strukturom architektonicznym; dziełem drugiego – o zapewne śląskiej proveniencji – były kwatery głównie z przedstawieniami świętych, na roślinnym lub architektonicznym tle, zestawione w pojedyncze lub zwielokrotnione triady, najprawdopodobniej umieszczone wśród kwater szklonych ornamentalnie. Powstały zapewne w latach czterdziestych „tryptyk wotywny” łączy się już bezpośrednio z krakowskim malarstwem sztalugowym tego czasu. Podobnie „młodsza” grupa kwater dominikańskich, również dzieląca się na dzieła kilku warsztatów czynnych od schyłku 1. ćwierci XV w. po lata czterdzieste²³, pochodząca z kaplic i jednego (?) okna prezbiterialnego (sceny dwukwaterowe), nadto kwatery z Iwkowej (około 1420)²⁴, Ruszczy (około 1430)²⁵, Miedźnej (około 1440–1450)²⁶, ukazują kilka odmian i faz recepcji i odchodzenia od konwencji stylu pięknego. Kwatera z *Trójcą Świętą* w Zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu (około poł. XV w.)²⁷, herbowa z kościoła w Równem (około poł. w. XV)²⁸, z *Janem Chrzycielem* w kościele Bożego Ciała (około 1470) oraz medalion z Biecza (około 1540)²⁹ to prawdziwe *disiecta membra* nie dające już podstaw do śledzenia rozwoju malarstwa witrażowego w 2. poł. XV w. i procesu jego zanikania, przynajmniej w klasycznej, średniowiecznej formie, w 1. poł. XVI w.

²² Małkiewiczówna, *Witraże gotyckie...* (jak przyp. 10).

²³ [Zob.] m.in. Pieńkowska, *Średniowieczne witraże kościoła* (jak przyp. 9); [taż sama] *Konserwacja* (jak przyp. 9); [taż sama], *Średniowieczne witraże dominikańskie* (jak przyp. 9); [taż sama], *Witraże dominikańskie* (jak przyp. 9); Małkiewiczówna, *Die Glasmalerei...* (jak przyp. 10), s. 262, 264–267.

²⁴ *Z protokołów posiedzeń Grona*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, I, 1900, s. 451; F. Kopera, *Kościoly drewniane Galicji Zachodniej*, Kraków 1913, s. 3, 20; [tenże], (jak przyp. 7), s. 240; J.E. Dutkiewicz, *Powiat brzeski*, KZSP, I/3, Warszawa 1951, s. 8; Buczkowski, (jak przyp. 9), s. 22; A.M. Olszewski, *Niektóre zagadnienia stylu międzynarodowego w Polsce*, [w:] *Sztuka i ideologia XV wieku*, pod red. P. Skubiszewskiego, Warszawa 1978, s. 297; Chrzanowski, Kornecki, (jak przyp. 18), s. 169; J. Dębicki, *Die schöne Madonna aus Krużłowa*, „Ars”, I, 1993, il. na s. 53; A.M. Olszewski, *Mulier amicta sole w sztuce gotyku w Polsce*, „Nasza Przeszłość”, 82, 1994, s. 45–46; Kałiniński, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 22.

²⁵ Łepkowski (jak przyp. 12), s. 70; *Szyby kolorowe...* (jak przyp. 4), nr 205; Tomkowicz (jak przyp. 12), s. 245; Kopera (jak przyp. 7), s. 239; Chrzanowski, Kornecki (jak przyp. 18), s. 169; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 22.

²⁶ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Powiat pszczyński*, KZSP, t. VI/10, 1961, s. 18; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 23; Kalinowski, Małkiewiczówna, *Kwaterna witrażowa z Ukrzyżowaniem z Miedźnej* (hasło katalogowe), [w:] *Zbiory Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach*, Katowice 1995, s. 130; [ciż sami], *Średniowieczne...* (jak przyp. 10), s. 35–38.

²⁷ Pajzderski (jak przyp. 16), s. 243–244; Kalinowski, Małkiewiczówna, *Uwagi...* (jak przyp. 16), s. 155, przyp. 1; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 23; Kalinowski, Małkiewiczówna, *Średniowieczne...* (jak przyp. 10), s. 40, 41.

²⁸ Buczkowski, Skórczewski, *Dawne szkła polskie* (jak przyp. 7), s. 21; Buczkowski (jak przyp. 9), s. 44; Małkiewiczówna, *Die Glasmalerei...* (jak przyp. 10), s. 263, kat. nr 82, s. 267–268; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 28.

²⁹ J. Łepkowski, *Zbiorek starożytności w Ołpinach w Galicji*, „Gazeta Warszawska” 1855, nr 42, s. 4; *Szyby kolorowe...* (jak przyp. 4), nr 26; Buczkowski, Skórczewski, *Dawne szkła polskie* (jak przyp. 7), s. 25; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 28, 30.

Wykonawcy, ośrodki twórczości witrażowej. Przedstawione wyżej zespoły kwater są dziełami anonimowymi, brak bowiem przekonujących dowodów, by łączyć je z konkretnymi, znanymi z archiwaliów szklarzami. Przekazy źródłowe, nadal rozpoznane tylko wrywkowo, najczęściej i w różnych kontekstach nie mających zazwyczaj związku z wykonywanymi pracami, podają jedynie imiona opatrzone określeniem „vitreator” – co oznaczać może zarówno szklarza jak i pracownika huty szkła, „membranista” (polskie „błoniarz”), czyli wykonawca szklanych kwater, „fenestrator” pracujący przy oknie, domyślnie szklarz, lub „glaser” – określenie zawodu, ale równie dobrze nazwisko już bez związku z wykonywaną profesją. W odniesieniu do Małopolski przekazy takie znane są dopiero od 4. ćwierci XIV w., a zatem z dużym opóźnieniem w stosunku do najstarszych zachowanych dzieł³⁰. Przymuszać tylko można, że autorami XIII-wiecznych kwater dominikańskich w Krakowie mogli być (sprowadzeni z Austrii?) witrażyści zakonni, a najstarszej grupy kwater mariackich – warsztat związany ze strzechą budowlaną. Imiona znane ze źródeł małopolskich w sposób ewidentny dotyczą ludzi świeckich (z wyjątkiem brata bernardyńskiego Ewangelisty, wzmiankowanego w 1485 r.)³¹, osiadłych w Krakowie, choć wykonujących także prace na prowincji. Poczet ich rozpocząć należy od Stanisława vitreatora *de domo* Drasin, wpisanego do Kalendarza Katedry Krakowskiej, zmarłego między 1376 a 1397 r.³²; był najprawdopodobniej wykonawcą co najmniej części szklenia katedry (konsekracja korpusu w r. 1364), równocześnie – biorąc pod uwagę charakter wpisu – mógł też pełnić funkcję szklarza katedralnego, do którego obowiązków należała opieka nad oknami katedry, naprawy zniszczeń i ewentualnie wykonywanie nowych pól. Funkcję taką – dokładnie sprecyzowaną w 1327 r. – pełnił w katedrze poznańskiej vitreator Tyczko (Thiczko)³³. Spośród nielicznej, znanej obecnie, grupy szklarzy krakowskich ze schyłku XIV w. (np. Petrus vitreator wzm. 1392³⁴, nie określony imieniem vitreator, który w 1397 wraz z malarzem Pudsilie oraz muratorem Andrzejem ręczył za mistrzem Wernerem wykonującym sklepienie korpusu kościoła Mariackiego)³⁵: tylko o Mikołaju vitreatorze z Krakowa

³⁰ *Słownik vitreatorów działających w średniowiecznej Małopolsce* wykonywany jest w Pracowni Korpusu Witraży Średniowiecznych w Polsce, Instytut Historii Sztuki UJ. W Wielu przypadkach, w tym także powoływanych niżej, łączenie „imiennych” przekazów z jedną osobą jest problematyczne; [zob.] Buczkowski, Skórczewski, *Dawne szkła polskie* (jak przyp. 7), s. 11–13; Wyrobisz (jak przyp. 9), s. 192–194.

³¹ A. Witkowska, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną*, Lublin 1984, s. 51.

³² T. Wojciechowski, *Kościół katedralny w Krakowie*, Kraków 1900, s. 241, 243; *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*. Wyd. Z. Kozłowska-Budkowa. *Pomniki Dziejowe Polski*, s. n. V, Kraków 1978, s. 182, przyp. 447.

³³ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkiej Polski*. Wyd. E. Raczyński, Poznań 1840, poz. LXXXVIII s. 101–102; Wyrobisz (jak przyp. 9), s. 16.

³⁴ *Księgi ławnicze krakowskie 1365–1376 i 1390–1397*. Wyd. St. Krzyżanowski, Kraków 1904, poz. 1529, s. 188.

³⁵ *Cracovia artificum 1300–1500*. Wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1917. *Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce*, t. IV (niżej cyt. jako: CA, I), poz. 120, s. 28.

wiadomo, że w 1389 otrzymał siedem grzywien „*pro membranis vitreis ad V fenestras... ad stubam magnam... dne Regine... in Nova civitate*” (sc. w Nowym Korczyniu)³⁶.

Około 1400 r. powstał w Krakowie cech malarzy, do którego należeli m.in. szklarze, co było częstą praktyką ze względu na posiadaną przez vitreatorów umiejętność malowania konturą. Był to jedyny w średniowiecznej Małopolsce tego typu cech, z jednej strony potwierdzający istnienie odpowiednio licznej grupy szklarzy, z drugiej konstituujący w Krakowie ośrodek sztuki witrażowniczej. Wpisane do Kodeksu Behema statuty z r. 1490 sprecyzowały wielkość warsztatu, warunki nauki, konieczność wędrowki oraz wykonania trzech sztuk mistrzowskich z przedstawieniem: *Matki Boskiej z Dzieciątkiem, św. Jerzego* oraz *Ukrzyżowania*, wyznaczały kary za złe wypalenie kontury czy kiepskie lutowanie przełożeń³⁷. Jest rzeczą charakterystyczną, że szczególnie w 1. połowie XV w. częstokroć starszymi cechu byli właśnie szklarze, by wymienić np. Waclawa (Wenczlaw, Wenczil), wzm. 1405–1430, w tym czasie sześciokrotnie starszego cechu³⁸, Stanisława vitreatora (starszy cechu w 1406 r.)³⁹, Andrzeja (Andris, Andreas), wzm. 1403–1436, trzykrotnie starszego cechu⁴⁰ czy Hannusa (Hansa) Sneberga vitreatora z Krakowa, wzm. 1436–1444(?), czterokrotnie starszego cechu, który w 1440 r. naprawiał „*unam fenestram vitream*” w kościele Wszystkich Świętych⁴¹. W pierwszej połowie wieku działali nadto m. in. Gregorius laicus fenestrator (wzm. 1424)⁴², Mathis vitreator-glazer de Cracovia (wzm. 1440)⁴³, Hannus Andree vitreator (wzm. 1440)⁴⁴; w 2. połowie XV w. m.in. Jan (Johannes, Hannus Sneberg, Calvus) vitreator-glaser (wzm. 1470–1503)⁴⁵, Mikołaj (Niklos) vitreator de

³⁶ *Rachunki dworu króla Władysława Jagielly i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*. Wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896. Monumenta Medii Aevi Historica, XV, s. 94.

³⁷ Essenwein (jak przyp. 3), s. XXI–XXII.

³⁸ CA, I, poz. 149, s. 38; poz. 158, s. 43; poz. 177, s. 48; poz. 193, s. 54; poz. 197, s. 56; poz. 230, s. 66; poz. 272, s. 79–80.

³⁹ CA, I, poz. 153, s. 40.

⁴⁰ *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506*. Wyd. K. Kaczmarczyk, Kraków 1913, poz. 1448, s. 36; CA, I, poz. 237, s. 69; poz. 302, s. 89; poz. 321, s. 96.

⁴¹ *Księgi...* (jak przyp. 40), poz. 4742, s. 145; poz. 5007, s. 158; poz. 5385, s. 173; CA, I, poz. 362, s. 115; poz. 375, s. 119; poz. 403, s. 127; poz. 415, s. 131; poz. 500, s. 159.

⁴² CA. *Supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z najdawniejszych oficjaliów krakowskich, lata 1410–1420 oraz 1421–1424*. Wybrał i objaśnił B. Przybyszewski, Ossolineum 1985, poz. 233, s. 103–104.

⁴³ CA, I, poz. 350, s. 109; poz. 359, s. 113; *Cracovia artificum. Supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitulnych w Krakowie 1433–1440*. Wybrał i opracował B. Przybyszewski, Ossolineum 1988, poz. 283, s. 133.

⁴⁴ *Księgi...* (jak przyp. 40), poz. 5007, s. 158.

⁴⁵ *Księgi...* (jak przyp. 40), poz. 7260, s. 253; poz. 8391, s. 319; poz. 8496, s. 32; poz. 8803, s. 345; poz. 9266, s. 372; CA, I, poz. 628, s. 203; poz. 651, s. 212; poz. 856, s. 261; poz. 1219, s. 370–371; poz. 1321, s. 394; poz. 1372, s. 408; T. Dobrowolski, *Życie, twórczość i znaczenie społeczne artystów polskich*

castro Cracoviensi (wzm. 1491-1514), który w l. 1481-1483(?), za czasów przeora Andrzeja wykonał „*membranae vitreae*” dla kościoła lub klasztoru augustianów na Kazimierzu i procesował się z miejscowym przeorem Klemensem⁴⁶. Mathis szklarz-glaser (wzm. 1493-1496)⁴⁷, w 1. połowie XVI w. m.in. Georgius (Jorge) vitreator-sklars de Cracovia (wzm. 1514-1538), współpracujący ok. 1505 z malarzem Joachimem (Libnauem)⁴⁸ i Stanislaus in Stradomia vitreator-blonyarz (wzm. 1525-1543), wykonujący szereg prac dla zamku wawelskiego i katedry, któremu w 1531 zapłacono za „*viginti quattuor porcionibus mambranarum reformatarum et una ymagine imposita nova in choro ecclesie*” (sc. katedry)⁴⁹. W Krakowie działali też przybysze z krajów sąsiednich np. w 1427 r. przyjął prawo miejskie Jacob glaser (szklarz czy nazwisko?) de Wratislavia, w 1440 – Thomas gleser de Aldenstatt in Moravia, w 1488 – Lorenz mengemeisti adir ferbir de Ulm eyn glazer⁵⁰. Z kolei także i krakowianie uprawiali swą sztukę daleko od stolicy Królestwa: 27 maja 1418 nie nazwany z imienia vitreator wyruszył na Litwę, niewątpliwie do Wilna, wioząc pod zbrojną eskortą: szkło „*ad depingendum*”⁵¹. W 1489 r. krakowski malarz i szklarz Stanisław Lutek miał przed sądem arcybiskupim we Lwowie sprawę dotyczącą wykonania (*construendas et faciendas*) „*membranas quinque*” dla kościoła NP Marii w Busku koło Lwowa, za które miał otrzymać dwa woły wartości 1 1/2 grzywny⁵².

i w Polsce pracujących w okresie późnego gotyku (1440–1520). Z pogranicza historii, teorii i socjologii. Ossolineum 1965, s. 89; CA. Supplementa. Krakowskie środowisko artystyczne czasów Wita Stwosza. Wybrał i oprac. B. Przybyszewski, Ossolineum 1990, s. 141.

⁴⁶ *Cracovia artificum 1501–1550*. Zebrał J. Ptaśnik, do druku przyg. M. Friedberg, Kraków 1936. *Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce*, t. V, z. 1 (niżej cyt. jako CA, II), poz. 212, s. 78; poz. 276, s. 104; poz. 287, s. 108; *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1440–1500*. Wybrał i oprac. B. Przybyszewski, Kraków 1960. *Źródła do dziejów Wawelu*, t. III, poz. 155–156, s. 97–98.

⁴⁷ *Księgi...* (jak przyp. 40), poz. 8685, s. 337; poz. 8790, s. 345; poz. 8817, s. 346; CA, I, poz. 1125, s. 345; poz. 1242, s. 376; poz. 1264, s. 380.

⁴⁸ CA, II, poz. 448, s. 166; poz. 287, s. 108; poz. 1267, s. 503; poz. 448, s. 166; poz. 552, s. 200; poz. 655, s. 244; poz. 883, s. 332; poz. 893, s. 335; poz. 928, s. 350; *Wypisy...* (jak przyp. 46), 1526–1529, Kraków 1984. *Źródła...*, t. XI/1, poz. 244, s. 123–124; *Wypisy...* (jak przyp. 46), 1530–1533, Kraków 1986, *Źródła...*, t. XI/2, poz. 539, s. 74–75; *Wypisy...* (jak przyp. 46), 1534–1535, Kraków 1987, *Źródła...*, t. XI/3, poz. 1159, s. 43; poz. 1225, s. 62; *Wypisy...* (jak przyp. 46). *Artyści i rzemieślnicy krakowscy w latach 1526–1535*, Kraków 1985, *Źródła...*, XI/4, s. 109.

⁴⁹ *Wawel*, t. II: *Materiały archiwalne do budowy zamku*. Zebrał i wydał A. Chmiel, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. V, 1913, s. 43, 64, 68, 95, 127, 162–163, 190–191, 205, 220, 258, 284, 310–311, 347–348, 370, 384, 396–397, 408–409; *Wypisy...* (jak przyp. 46), 1530–1533, XI/2, poz. 624, s. 118 (przekaz o wykonaniu witraża z wizerunkiem dla katedry).

⁵⁰ CA, I, s. 12, przyp. 2.

⁵¹ *Rachunki dworu...* (jak przyp. 36), s. 521; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 30, 34.

⁵² W. Abraham, *Najstarsza księga sądowa arcybiskupstwa lwowskiego* (komunikat), „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki”, VIII, 1907), szp. LXIII, CCCCIII; B. Przybyszewski, *Powstanie i autorstwo poliptyku olkuskiego*, „Folia Historiae Artium”, II, 1965, s. 91, 93; CA. Supplementa. Krakowskie... (jak przyp. 45), s. 44; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 34.

W samym Lwowie działał w 1388 r. antiquus glazer de Wrothislauia⁵³, w Przemyślu malarz i szklarz Maciej (wzm. 1431-1449), który w 1449 przyjął zamówienie Żydówki Muchy, żony Dawida dzierżawcy ceł przemyskich, na wykonanie witraży w ich domu we Lwowie⁵⁴, w Bieczu – Jakub Słowik vitreator (zm. przed 23 VIII 1544)⁵⁵.

Technika. Średniowieczni szklarze małopolscy stosowali – sądząc z zachowanych dzieł – technikę ogólnie przyjętą w witrażownictwie europejskim⁵⁶. Niemal nie mamy przekazów dotyczących proveniencji szkieł używanych w XIII-XV w. zapewne po części pochodziły z hut małopolskich (w 1483 r. Hannus Sneberg kupował szkło w Rzeszowie), po części, i to pewnie dłużej – z importu, np. szkła powłokowe – ametystowofioletowe czy rubinowoczerwone, także pasiaste, czy występujące w różnych ośrodkach europejskich szkło szmaragdowozielone, odporne na korozję, w zamian słabo łączące się z konturą. Szereg kwater mariackich z lat 1360-1380 ujawnia stosowanie techniki wycierania rubinowej powłoki do warstwy białej lub żółtej (środky rozet w bordiurach lub dywanikach)⁵⁷. Szkło malowano konturą do schyłku XIV w. czarną, w XV w. także brunatną lub czarną i brunatną równocześnie, w ramach jednej kwatery. Wykonywano zarówno rysunek kryjący jak i lawowania, zarówno po wewnętrznej jak i zewnętrznej stronie szkła. Żółcień srebra pojawia się – ciągle w oparciu o zachowane dzieła – późno, bo u schyłku XIV w.; w XV w. stosowana jest bez mała rozrzutnie (np. przez autora kwatery z Iwkowej czy warsztaty: „brunatny” i „czarny” w kościele Bożego Ciała). Szkła łączono łożem ciągnionym ręcznie, zachowanym w kilku przypadkach (kwatery z Iwkowej, z Miedznej, z kościoła w Równem).

Fundatorzy. Proces Mikołaja vitreatora z przeorem augustianów kazimierskich Klemensem w 1491 r. oraz Pawła ze Strzelec ze Stanisławem Lutkiem w 1489 r., to jedyne przekazy źródłowe ujawniające obok wykonawców także i fundatorów. Ci ostatni widnieją też na kilku zachowanych lub znanych z przekazów ikonograficznych kwaterach: Jan Biskupiec prowincjał dominikanów polskich, od 1417 biskup chełmski (zm. 1452) na kwaterze pochodzącej z kaplicy fundowanej przez biskupa przed 1432 r. przy kościele Dominikanów krakowskich, prepozyt kanoników regularnych (Jan Austriak?, Grzegorz Polak?) polecany przez św. Augustyna na jednej z kwater w kościele Bożego Ciała na Kazimierzu czy tamże bogate w progeniturę stadło mieszczańskie, adorujące Matkę Boską w słońcu i krzewie gore-

⁵³ *Pomniki dziejowe Lwowa. Z archiwum miejskiego*, t. I: *Najstarsza księga miejska 1382–1389*. Wyd. A. Czołowski, Lwów 1892, poz. 634, s. 104.

⁵⁴ *Pomniki dziejowe Przemyśla. Księga ławnicza 1445–1452*. Wyd. J. Smołka, Z. Tymińska, Przemyśl 1936, poz. 502; Z. Budzyński, *Nieznane szczegóły z biografii Haila z Przemyśla, nadwornego malarza Władysława Jagielly*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 49, 1987, s. 168; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 34.

⁵⁵ Fr. Bujak, *Materiały do historii miasta Biecza (1361–1632)*, Kraków 1914, poz. 196, s. 69; Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich...* (jak przyp. 10), s. 28, 30.

⁵⁶ Na temat techniki witrażowej w średniowieczu ostatnio S. Strobl, *Glastechnik des Mittelalters*, Stuttgart 1990.

⁵⁷ L. Kalinowski, H. Małkiewicz, *Die Kulmer Glasscheiben vom Ende des 14. Jahrhunderts als Beispiel für geometrische getupfte Muster in Überfangglas*, [w:] *Das 19. und 20. Friedrichsfelder Kolloquium. Vorträge zur Sicherung und Wiederherstellung historischer Glasmalerei*, Berlin (b.d.), s. 68.

jącym. Fundatorów częstokroć reprezentują herby: *Stary Koń* na medalionie w kaplicy Szafranców przy katedrze wawelskiej (ok. 1420)⁵⁸, *Kościęsza* biskupa przemyskiego Piotra Chrzastowskiego (1435–1452) na kwaterze z kościoła w Równem, *Leliwa* Tarnowskich u bożogrobców w Przeworsku (ok.), *Poraj* bpa wrocławskiego Krzesawa z Kurozwęk, nadto *Łabędź*, *Junosza*, *Leliwa* i *Pilawa* w Szańcu (ok. 1500). Szczupłość przekazów rekompensuje też znajomość pewnych prawideł: fundacja witraży była – w pewnym przynajmniej stopniu – efektem fundacji architektonicznych, posiadania prawa patronatu, ale także szczególnych związków danej osoby lub grupy osób z danym kościołem, kaplicą czy zgromadzeniem zakonnym. Bogate, figuralne szklenie prezbiterium kościoła żebraczego zakonu dominikanów krakowskich w latach 80-tych XIII w. pow-stało prawdopodobnie z fundacji księcia krakowskiego Leszka Czarnego (zm. 1288), który tu, zgodnie ze swą wolą, został pochowany⁵⁹; Kazimierza Wielkiego uznać można za fundatora zachowanych szczątkowo witraży w Niepołomicach; z fundacją Wierzyńków: Mikołaja Starszego oraz Mikołaja Młodszego wolno łączyć przeszklenie pięciu okien zamknięcia prezbiterium kościoła Mariackiego, wzniesionego z fundacji stolnika sandomierskiego⁶⁰. Wśród różnorodnych XV-wiecznych i ewidentnie „kaplicznych” kwater dominikańskich kryją się bez wątpienia reszty przeszkleń okien kaplic fundowanych przez: Jana Ligęzę – wojewodę łęczyckiego (zm. 1418), Mikołaja Pieniążka – archiprezbitera kościoła Mariackiego (zm. 1432), Piotra Szafranca – wojewodę krakowskiego (zm. 1438), krakowski cech kupców i szynkarzy wina (1413). Kwatera w Iwkowej powstała w czasie, gdy dzierżawcą tej królewskiej wsi był znany m.in. z zachowanego epitafium Wierzbięta z Branic (zm. 1425).

Programy ikonograficzne. Wyrazem woli fundatorów, zrealizowanej przez szklarzy były programy ikonograficzne poszczególnych okien lub ich zespołów w ramach kaplicy czy kościelnego prezbiterium. Zachowane reszty kwater w niektórych tylko przypadkach pozwalają na bardziej lub mniej hipotetyczne zrekonstruowanie tych programów w oparciu o materiał porównawczy z zakresu zarówno witrażownictwa jak i malarstwa miniaturowego czy tablicowego. Dominikański, XIII-wieczny medalion z *Ukrzyżowaniem* może być podstawą do teoretycznej rekonstrukcji w oknie wschodnim prezbiterium tzw., okna biblijnego, zawierającego typologiczne zestawienie wydarzeń nowo- i starotestamentowych, a półpostacie św. św. *Augustyna* i *Stanisława* – par całopostaciowych umieszczonych w oknach szklonych ornamentalnie⁶¹. Najstarszy zespół witraży mariackich w sposób oczywisty jest pozostałością szklenia dwu okien wielkim cyklem typologicznym, wykonanym wiernie wg nieznanego obecnie rękopisu *Biblii Pauperum*, należącego do tzw. podrodziny Konstancja; tamże pozostałości dwu cyklów narracyjnych: staro- i nowotestamentowego, o identycznej kompozycji kwater i ich szeregów, to reszty szklenia dwu okien, prawdopodobnie umieszczonych *vis-à-vis*

⁵⁸ M.I. Buczkowski–Skórczewski, *Dawne szkła polskie malowane* (jak przyp. 7), s. 216; Buczkowski, (jak przyp. 9), s. 33.

⁵⁹ Kalinowski, *Die ältesten...* (jak przyp. 10), s. 116; Kalinowski, Małkiewiczówna, *Trzynastowieczne...* (jak przyp. 10).

⁶⁰ Kalinowski, Małkiewiczówna, *Średniowieczne witraże kościoła Mariackiego* (jak przyp. 5), s. 54–55.

⁶¹ Kalinowski, Małkiewiczówna, *Trzynastowieczne...* (jak przyp. 10).

siebie, unaoczniających harmonię – konkordię Starego i Nowego Przymierza, sięgającą korzeniami analogicznego programu malowideł ściennych w starej bazylice św. Piotra w Rzymie⁶². W kościele Bożego Ciała zespół kwater malowanych brunatną konturą zawiera reszty dającego się zrekonstruować wielkiego chrystologicznego cyklu narracyjnego, od *Męki* po *Sąd Ostateczny* oraz zachowanego w nikłym procencie cyklu maryjnego, zwieńczonego rozbudowaną sceną *Zaśnięcia* i *Koronacji Marii*; kwatery należące do warsztatu posługującego się czarną konturą to pozostałości pojedynczych lub wielokrotnionych triad, przedstawiających bądź ilustracje wezwania kościoła, bądź grupy świętych, bądź swoiste tryptyki maryjne znajdujące swe odpowiedniki w malarstwie sztalugowym⁶³. Większość XV-wiecznych kwater dominikańskich daje pogląd na programy ikonograficzne okien kaplic, zaludnionych całymi szeregami świętych, prawdopodobnie skupionych wokół centralnych wyobrażeń Matki Boskiej z Dzieciątkiem „*in sole*”, często także w krzewie gorejącym. Ten typ ikonograficzny przedstawienia maryjnego, *nota bene* temat jednej ze sztuk mistrzowskich szklarzy, odpowiadający specyficie pobożności maryjnej, skoncentrowanej na Dziewiczym Macierzyństwie i Niepokalanym Poczęciu⁶⁴, zastanawiająco często i z chronologicznym wyprzedzeniem w stosunku do malarstwa sztalugowego pojawia się na witrażach małopolskich (pięć zachowanych przedstawień: dwa w kościele Bożego Ciała, dwa u dominikanów i w Iwkowej oraz dwa znane ze źródeł ikonograficznych i pisanych: w Przeworsku i Zielonkach). Na koniec: pięć pojedynczych, zachowanych kwater z kościołów drewnianych daje wgląd w repertuar występujących tu przedstawień: *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* (Iwkowa), *Ukrzyżowania* (Miedźna), świętych (Szaniec) oraz motywów heraldycznych (Równe, Połomia).

Stan badań czyli poziom naszej wiedzy o małopolskich witrażach średniowiecznych, dokładniej – o zachowanych promilach, bo nawet nie procentach pierwotnego zasobu, choć dość zaawansowany, nadal nie jest kompletny. Nigdy dość oglądania i analizowania pozornie już znanych i określonych ikonograficznie czy stylistycznie kwater; publikacje kolejnych tomów Korpusu Witraży Średniowiecznych, szczególnie z terenu Austrii czy południowych Niemiec, dostarczyć mogą nowego materiału porównawczego i wpłynąć na formułowane wnioski. Nadal liczyć można na odnalezienie ważych źródeł archiwalnych czy zidentyfikowanie w zbiorach zagranicznych kwater witrażowych pochodzących z Małopolski. Możliwe jest także (a wyznam, że jest to jedno z moich niespełnionych marzeń) natrafienie w którymś z zamurowanych okien – jakże licznych w naszych kościołach gotyckich – na cykl witrażowy, ukryty pod cegłą czy tynkiem, nie tknięty przez konserwatorów i innych historyków sztuki⁶⁵.

⁶² Kalinowski, Małkiewiczówna, *Średniowieczne witraże kościoła Mariackiego...* (jak przyp. 10), s. 48–51; Małkiewiczówna, *Les Vitraux...* (jak przyp. 10), s. 48–49.

⁶³ Małkiewiczówna, *Witraże gotyckie...* (jak przyp. 10).

⁶⁴ Olszewski, *Mulier...* (jak przyp. 24), s. 35–94.

⁶⁵ W kaplicy p.w. św. Krzyża w opactwie Rein (Styria) odkryto w czterech zamurowanych w XVIII w. oknach cykl pasyjny z 1406 r., [por.] E. Bacher, *Die mittelalterlichen Glasgemälde der Steiermark*, 1: *Graz und Strassengel*, Wien–Köln–Graz 1979, s. 85–88. CVMA Österreich.

Scena zaśnięcia *NM Panny* (fragment II; fragment I na str. 8).
Witraż z kościoła Bożego Ciała w Krakowie, ok. 1430. Fot. Leszek Heine.